

Prevenција prestupništva dece i mladih kroz primenu *photovoice* metoda: mogućnosti, izazovi i primeri dobre prakse*

Ana Batrićević^a

Osmišljavanje adekvatnih i delotvornih mehanizama prevencije i reakcije na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih nije moguće bez pravilnog i potpunog razumevanja njegove etiologije. Istovremeno, uviđa se da tradicionalni istraživački metodi poput ankete i intervju-a ne dopuštaju da se ovaj fenomen sagleda dovoljno produbljeno, pre svega zbog činjenice da je mladima u riziku od sukoba sa zakonom neretko veoma teško da svoje ideje i osećanja verbalizuju i podele ih sa istraživačima, bilo u pisanoj bilo u usmenoj formi. Zbog toga se njihova stvarnost sve češće nastoji spoznati putem istraživačkih metoda koji se oslanjaju na vizuelnu komunikaciju, u koje spada i *photovoice*. Imajući to u vidu, nakon sumarnog osvrta na pojam i etiologiju prestupništva dece i mladih, autor analizira osnovne karakteristike *photovoice* metoda, kao oblika participatornih akcionih istraživanja, da bi potom ukazao na razloge koji opravdavaju njegovu primenu u radu sa mladima u riziku od devijantnog i delinkventnog ponašanja. Konačno, autor predstavlja nekoliko primera dobre prakse u vezi sa primenom *photovoice* metoda u kontekstu prevencije kako primarnog prestupništva mladih tako i njihovog recidivizma i razmatra mogućnosti šire implementacije ovog metoda u radu sa mladima u riziku od sukoba sa zakonom.

KLJUČNE REČI: *photovoice*, mladi u riziku, deca, adolescenti, participatorna akciona istraživanja.

---

* Ovaj rad nastao je kao rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu (na osnovu ugovora broj 451-03-136/2025-03/ 200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije).

^a Naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. E-mail: a.batricevic@yahoo.com; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1727-4222>.

Uvodna razmatranja - prestupništvo dece i mladih

Nedozvoljena ponašanja najmlađih članova zajednice po pravilu izazivaju intenzivne društvene i kompleksne pravne reakcije, pobuđujući interesovanje i šire javnosti i eksperata iz različitih oblasti –praktičara i članova akademske zajednice. Istorijski gledano, ako se izuzmu pojedini narodi, poput, na primer Eskima na Aljasci, može se konstatovati da ne postoje društva koja nisu posvećivala pažnju ovom fenomenu (Macanović i Radonjić, 2024, str. 40). U skladu sa tim, on je i danas, kako opisuje Stevanović „vrlo relevantan, aktuelan i često istraživani” (Stevanović, 2020, str. 29). Iako su posledice kršenja pravnih i/ili društvenih normi od strane veoma mladih osoba samo ponekad teške, činjenica da ona po pravilu otvaraju vrata za ulazak u svet punoletnih učinilaca krivičnih dela izaziva posebnu zabrinutost (Macanović i sar., 2016, str. 9).

Problem prestupništva mladih postoji i u Srbiji, pri čemu se ističe da postoji značajan broj mladih koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju, ali još uvek nisu učinili teža krivična dela (Herman, 2024, str. 88). Upravo ta okolnost ukazuje na potrebu da se snage istraživača i praktičara umesto na represivno, usmere na preventivno delovanje, u smislu proaktivnog pristupa (Herman, 2024, str. 91), odnosno otkrivanja i eliminisanja ili bar ublažavanja faktora koji uopšte dovode do onoga što se u literaturi podvodi pod kompleksan pojam prestupništva mladih.

Za potrebe ovog rada, pojam prestupništva mladih određen je u širem smislu, kao krovni pojam koji obuhvata sva ponašanja mladih, koja odstupaju od pisanih i nepisanih socijalnih normi i opšte prihvaćenih stanovišta o društveno prihvatljivom ponašanju (Konstantinović-Vilić, 1981, str. 286; Marić, 2011, str. 176). U skladu sa ovim shvatanjem, prestupništvo mladih nije ograničeno samo na dela koja su pozitivnim pravom inkriminisana kao krivična dela ili prekršaji, već obuhvata i mnoga druga ponašanja čija priroda zahteva primenu drugih socijalnih mera (Konstantinović-Vilić, 1981, str. 286). Tu spadaju različiti oblici devijantnog ispoljavanja, odnosno ponašanja koja u značajnijoj meri odstupaju od društvenih normi, ili predstavljaju njihovo kršenje, izazivajući društvenu reakciju u vidu neodobravanja (Špadijer, 1998, str. 49. prema Jugović, 2007, str. 20-21).

Tako koncipiran pojam prestupništva mladih zapravo odgovara širem pojmu maloletničke delinkvencije, tačnije njenom sociološko-pravnom shvatanju, koje pored ponašanja inkriminisanih međunarodnim i nacionalnim propisima, obuhvata i široku lepezu devijantnih, odnosno društveno neprilagođenih ispoljavanja (Nikolić-Ristanović, 2012, str. 185). Dakle, takva ponašanja predstavljaju kršenje moralnih i drugih društvenih normi, pri čemu mogu, ali ne moraju ujedno podrazumevati i kršenje važećih krivičnihopravnih i/ili prekršajnopravnih propisa (Nikolić-Ristanović, 2012, str. 185).

Reč je o ponašanjima koja se smatraju antisocijalnim, budući da njima učinilac krši društvene norme, i/ili tuđa lična i imovinska prava, odnosno nanosi drugima štetu (Burt, 2022 prema Dovijanić i Maljković, 2024, str. 143). Tu spadaju, na primer: prostitucija, prosjačenje i skitnja, zatim besposličenje, kockanje, ali i vršnjačko nasilje i vandalizam, kao i alkoholizam i zloupotreba opojnih droga (Milosavljević i Jugović, 2008, str. 34), bežanje od kuće i iz škole, laganje i dr. (Radulović, 2014 prema Dovijanić i Maljković, 2024, str. 143).

Kako objašnjava Ignjatović (2015), postmoderna društva nastoje da kontrolu antisocijalnih ponašanja mladih prošire i na ona dela koja, uprkos tome što onespokojavaju lokalnu zajednicu, nisu obuhvaćena krivičnopravnom inkriminacijom, kao je na primer u Velikoj Britaniji slučaj sa: opijanjem na javnom mestu, pretećim ponašanjem, vandalizmom, crtanjem grafita i izazivanjem buke tokom noći (Joyce i Wain, 2010, str. 8 prema Ignjatović, 2015, str. 20). Mnoga ponašanja mladih povezana sa prethodno navedenim označavaju se kao rizična, budući da "predstavljaju upozoravajući znak da postoji milje, sklonost i znatna verovatnoća da se uđe u neki od tipova devijantnog ponašanja" (Jugović, 2004, str. 180).

U ovom radu pažnja je posvećena kako prevenciji prestupništva dece, odnosno lica koja nisu navršila 18. godinu života¹, tako i adolescenata, odnosno lica koja su stekla punoletstvo ali nisu navršila 25 godina života, pri čemu treba imati u vidu da ne postoji opšte prihvaćena definicija adolescencije (Petković, 2014, str. 93). Dakle, za potrebe ovog rada, pojam mladih obuhvata i maloletnike u smislu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica² (u daljem tekstu: ZOMUKD), odnosno lica koja su navršila 14 ali nisu navršila 18 godina života (član 3. stav 1. ZOMUKD), i mlađa punoletna lica, odnosno lica koja su navršila 18 ali ne i 21 godinu života (član 3. stav 3. ZOMUKD), kao i one koji po uzrastu izlaze iz okvira postavljenih ovim propisom, ali čije psiho-fizičke odlike, životne okolnosti, ranjivost i izloženost različitim rizicima ukazuju na opravdanost posvećivanja povećane pažnje prevenciji njihovog društveno nepoželjnog ponašanja.

Pri tome treba imati u vidu da, kao što to naglašavaju i Rijadske smernice³, ponašanje mladih koje nije u skladu sa socijalnim normama i vrednostima neretko predstavlja deo procesa rasta i sazrevanja, te da kod većine dece nestaje, kao i da svrstavanje

¹ *Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* (1990), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

² *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/05.

³ United Nations (1990) *United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines* (A/RES/45/112). Dostupno na: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Riyadh-guidelines.docx> (Pristupljeno: 30. jun 2023).

mladih u kategorije kao što su devijantni, delinkventni ili preddelinkventni mogu kod njih dovesti do razvoja negativnih obrazaca ponašanja (Jugović i Bogetić, 2024, str. 80).

Etiologija i prevencija prestupništva dece i mladih

Osmišljavanje adekvatne reakcije društva na prestupništvo dece i mladih, nije moguće bez shvatanja prirode ovog fenomena, zbog čega se proučavanje njegove etiologije nalazi u fokusu različitih naučnih disciplina (Stevanović, 2020, str. 31). Istraživanje činilaca koji utiču na prestupništvo dece i mladih značajno je za osmišljavanje politika i praksi koje ih efikasno odvrćaju od nedozvoljenih ponašanja (Barnert i sar., 2015 prema Shannon i Hess, 2019, str. 29), kako pre nego što dođu u kontakt sa sistemom maloletničkog pravosuđa, tako i u slučaju recidiva (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Uzroci prestupništva mladih su brojni, a njegova složena i višeslojna priroda ukazuje na neophodnost razumevanja kako faktora rizika (koji ga podstiču) tako i protektivnih faktora (koji ga sprečavaju) (Shannon i Hess, 2019, str. 28-29). Uobičajeno je razlikovanje spoljnih i unutrašnjih faktora koji utiču na pojavu prestupništva dece i mladih. Spoljni, ili socio-kulturni faktori obuhvataju: porodicu, školovanje, slobodno vreme, medije, vršnjačke grupe, geografski položaj i klimatske uslove, ekonomske, ekološke i druge društvene prilike, kao i urbanizaciju, migraciju, religioznost, (ne)zaposlenost itd. (Macanović i sar., 2016, str. 37). Sa druge strane, unutrašnji faktori uključuju: ličnost, inteligenciju, nasleđe, osećanja, motive, sklonosti, navike, stepen odgovornosti i tolerancije, (ne)postojanje mentalnih smetnji⁴ itd., s tim što se ovi faktori neretko prepliću (Macanović i sar., 2016, str. 37).

Zbog prethodno navedenog poseban značaj imaju takozvani „integrativni modeli“, koji prilikom određivanja uzroka prestupništva mladih razmatraju kako psihološke, tako i socijalne i biološke uticaje (Stevanović, 2020, str. 31). Osim nabrojanih faktora, prilikom diskutovanja o etiologiji prestupništva dece i mladih treba uvažiti i činjenicu da njihovo antisocijalno ponašanje može biti trajno (celoživotno ili perzistentno), ali i adolescencijom limitirano (Nikolić, 2012, str. 82; Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155).

Iako ne postoji jedinstveno stanovište u vezi sa etiologijom prestupništva mladih (Shannon i Hess, 2019, str. 28), dosadašnja istraživanja i praksa ukazuju na to da je kršenje društvenih i pravnih normi naročito u periodu adolescencije tesno povezano sa negativnim iskustvima iz detinjstva, te se ona smatraju najznačajnijim faktorima

---

⁴ Prema članu 2 stav 1. tačka 1. Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama (2013) (Službeni glasnik RS, br. 45/13) lice sa mentalnim smetnjama je nedovoljno mentalno razvijeno lice, lice sa poremećajima mentalnog zdravlja, odnosno lice obolelo od bolesti zavisnosti.

rizika (Jugović i Bogetić, 2024, str. 127). Negativna iskustva iz detinjstva obuhvataju širok spektar negativnih faktora čiji razvojni uticaj zavisi od niza drugih faktora kao i od konteksta u kojem su se dešavala, uključujući uzrast deteta, stepen njegove osetljivosti, ali i prisustvo protektivnih faktora u vidu socijalne i emocionalne podrške (Jugović i Bogetić, 2024, str. 128). Sadejstvo raznih negativnih činilaca tokom detinjstva, koji ometaju usvajanje prosocijalnih vrednosti i ponašanja, kao što su: česte promene u porodičnoj strukturi, nizak socio-ekonomski status, izloženost zanemarivanju i zlostavljanju, devijantna ponašanja ili mentalne smetnje na strani roditelja mogu pro-uzrokovati trajno antisocijalno ponašanje (Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155). U prilog tome govori i podatak da deca i mladi u sukobu sa zakonom po pravilu dolaze iz visoko rizičnih i nebezbednih okruženja, koje odlikuje visok stepen siromaštva i nasilja, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, zanemarivanje dece i zapostavljanje njihovog mentalnog zdravlja (Shannon i Hess, 2019, str. 28-29), nepotpuna porodična struktura, mentalne smetnje i osuđivanost roditelja (Hrnčić, 2011, str. 141-151 prema Stevanović, 2020, str. 30), razvod roditelja i nasilje u porodici (Mc Malon i Pederson, 2020, Mirić, 2020) i izloženost raznim drugim traumama poput, viktimiziranosti usled rasizma i diskriminacije (Mc Malon i Pederson, 2020). Pri tome treba naglasiti da kod mladih koji nisu bili izloženi negativnom porodičnom i razvojnem okruženju, a ipak ispoljavaju antisocijalno ponašanje tokom adolescencije, ono po pravilu prestaje sa njihovim sazrevanjem (Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155).

Kao što se etiologija prestupništva mladih ne može objasniti na osnovu samo jedne teorije, tako ne postoji ni jedinstveno stanovište u pogledu njegove prevencije odnosno faktora koji doprinose reintegraciji mladih u zajednicu sprečavanju njihovog recidivizma (Shannon i Hess, 2019, str. 29). Dosadašnja istraživanja pokazala su da se rizik od povrata smanjuje ako mlada osoba ne konzumira psihoaktivne supstance, pohađa nastavu, ima zaposlenje, supervizora itd. (Mulvey, 2011 prema Shannon i Hess, 2019, str. 29). Međutim, čini se da primena tradicionalnih metoda prikupljanja podataka (kao što su na primer anketa, individualni ili fokus grupni intervju) ne može omogućiti ostvarivanje potpunog i dovoljno produbljenog uvida u subjektivna iskustva i percepcije mladih (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.), a naročito mladih u sukobu sa zakonom koji nastoje da se reintegrišu u zajednicu (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Naime, mnogi mladi u riziku nailaze na poteškoće prilikom verbalnog izražavanja svojih ideja i osećanja, bilo u usmenom bilo u pisanom obliku, što usled slabijeg obrazovanja, što zbog određenih mentalnih smetnji, te primena istraživačkih metoda baziranih isključivo na verbalnom izražavanju u njihovom slučaju nije najoptimalnija opcija (Shannon i Hess, 2019, str. 29). Osim toga, čini se da mladima koji su već bili u sukobu sa zakonom izuzetno teško pada da podele svoje priče, posebno

u vezi sa objavljivanjem sopstvenog nastojanja da ne krše važeće pravne i društvene norme, što opravdava nastojanje da se pronađe metod čijom bi se primenom ta ograničenja makar delimično otklonila (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Osobenosti *photovoice* istraživačkog metoda

Photovoice spada u participatorna akciona istraživanja (*participatory action research*), koja se od ostalih istraživačkih metoda u društvenim naukama razlikuju po svojim ciljevima i metodima (Petrović, 2008, str. 237-238; Batričević, 2021, str. 24, Conde et al., 2024). Participatorna akciona istraživanja odlikuju kolaborativnost, kritički pristup i nastojanje da se povežu proizvodnja naučnog znanja i načini za postizanje uzajamnog razumevanja relevantnih aktera (Chevalier i Buckles, 2019, str. 1 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141) kako bi se unapredila praksa (McCutcheon i Jung, 1990, str. 148 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141). U korektno sprovedenim participatornim akcionim istraživanjima razlika između istraživača i učesnika prestaje da bude sasvim jasna, čime se postiže demokratičnost (Marshall and Rossman, 2011, str. 23 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141). U skladu sa tim, i osnovu *photovoice* metoda prožima ravnopravnost između istraživača i učesnika, zasnovana na zajedničkom kreiranju odnosno otkrivanju naučnih saznanja, sa ciljem da se skrene pažnja na određene probleme u zajednici i iniciraju aktivnosti usmerene na njihovo rešavanje i to posredstvom veoma moćnog sredstva – vizuelnih slika (Wang & Burris, 1997, str. 372; Baker, Wang, 2006, str. 1406). U tom smislu, *photovoice* se, naročito u marginalizovanim sredinama može smatrati „dekolonizirajućim“ metodom zato što omogućava učesnicima da makar i delimično preuzmu kontrolu nad kreiranjem znanja o svojoj zajednici (Helm i sar., 2015, str. 3).

Ovaj istraživački metod osmislile su Wang i Burris (1994), koje su ga prvi put primenile na istraživanje zdravlja žena u ruralnoj Kini, i to pod nazivom foto novela (*photo novella*) (Wang i Burris, 1994, str.171; Coemans et al., 2019, str. 38; Batričević, 2021, str. 23-24). Ubrzo nakon toga, termin foto novela zamenile su terminom *photovoice* odredivši ga kao specifičnu istraživački metod koji se sastoji u tome da se učesnicima u istraživanju daju kamere kako bi oni dokumentovali svoju stvarnost, delili svoja saznanja i inicirali određene promene u svojoj zajednici (Wang, Burris, 1997, str. 369; Wang, 2006, str. 148). *Photovoice* je akronim, gde je „voice“ nastao od sintagme „*Voicing Our Individual and Collective Experience*“, što znači „objavljivanje našeg individualnog i kolektivnog iskustva“ čime se učesnici podsećaju da tokom istraživanja i diskusija imaju u vidu ne samo sopstvena već i iskustva drugih (Palibroda et al., 2009, str. 6).

Učesnici *photovoice* istraživanja fotografiju svoje okruženje, njegove prednosti, mane i probleme, da bi se potom sastajali i kritički analizirali fotografije koje su

napravili na određenu temu (Wang, 2006, str.149; Palibroda et al., 2009; Batrićević, 2021, str. 25-26). Grupne diskusije učesnika o sopstvenim fotografijama značajan su element *photovoice* istraživanja (Wang, Redwood-Jones, 2001 prema Baker, Wang, 2006) zato što učesnicima daju prostor da ispričaju priču koja iza njih stoji (Wang, 2022, str. 207). Kroz kritičko sagledavanje fotografija, odnosno onoga što je na njima prikazano, učesnici imaju priliku da međusobno razmenjuju iskustva i ideje (Wang, 2006, str. 148; Batrićević, 2021, str. 24). Ove diskusije se po pravilu sprovode u formi fokus-grupnog intervjua (videti: Đurić, 2007), koji, u zavisnosti od okolnosti i procene istraživača može biti više ili manje strukturisan (Palibroda, et al., 2009).

Osim što učesnici *photovoice* istraživanja vizuelno reprezentuju i kritički sagledavaju određene probleme (individualne ili na nivou zajednice) iz sopstvenog ugla, oni svoja zapažanja dele sa javnošću na izložbi fotografija koja se po pravilu priređuje na samom kraju istraživanja (Wang, Pies, 2004, str. 99; Palibroda et al., 2009, str. 4; Lorenz, 2010, str. 213; Wang, 2006, str. 149; Batrićević, 2021, str. 25-26). Izložba fotografija je najčešće otvorena za javnost, ali, ukoliko to iziskuju razlozi kao što su: ranjivost učesnika istraživanja (usled na primer njihovog uzrasta, mentalnih smetnji, pripadnosti određenoj marginalizovanoj društvenoj grupi itd.), postojanje rizika od ugrožavanja njihove bezbednosti, osetljivost tematike i slično, na otvaranje izložbe se može pozvati samo ograničen krug ljudi, poput prijatelja i/ili članova porodica učesnika, pojedinih donosilaca odluka, predstavnika akademske zajednice, a potom može ali ne mora uslediti i javno prikazivanje (Palibroda i sar., 2009, str. 61; Liebenberg, 2022). Izložba može biti organizovana i u vidu internet galerije, odnosno prezentacije fotografija i narativa učesnika na veb stranici (Wang, 2006: 149; videti, na primer i Macdonald i sar., 2022, str. 1016-1017).

Jedan od ciljeva izložbi fotografija učesnika *photovoice* istraživanja jeste da učesnici podele svoje životne priče sa zajednicom i donosiocima odluka, kako bi se skrenula pažnja na izazove i probleme sa kojima se oni suočavaju u određenim oblastima života, odnosno kako bi njihove potrebe bile prepoznate i uvažene (Budig i sar., 2018). Osim što se tako podiže svest javnosti o društveno angažovanim temama, istovremeno se na jedan kreativan način utiče na donosiocima odluka i kreatore javnih politika, da sagledaju i razumeju potrebe ispitanika i svoje delanje usklade sa njima, dok učesnici stiču osećaj osnaženosti (Budig i sar., 2018) u smislu sticanja kontrole nad svojim životom u zajednici i društvu (Liebenberg, 2022).

Istraživačka građa koja se prikupi tokom primene *photovoice* metoda je veoma kompleksna, budući da je čine: fotografije učesnika, kraći tekstovi koje učesnici pišu kao opise i objašnjenja svojih fotografija, transkripti grupnih diskusija učesnika, napravljeni na osnovu audio zapisa, kao i kontekstualni podaci (poput socio-de-

mografskih podataka o učesnicima) (Đurić, Paraušić-Marinković, 2025, str. 80-81). Učesnici u *photovoice* istraživanju mogu pisati svoje narative i zapažanja u poseban dnevnik koji služi kao podsetnik i inspiracija za fotografisanje i grupne diskusije, pri čemu sadržina dnevnika može ali ne mora ući u istraživačku građu i podvrgnuta analizi sadržaja, što zavisi od dogovora između istraživača i učesnika (Palibroda i sar., 2009, str. 5 i 48). Jedna od osobenosti *photovoice* istraživanja ogleda se i u tome što se prikupljanje i analiza podataka kod njega neretko preklapaju, odnosno odvijaju istovremeno (Palibroda et al., 2009, str. 54).

Naime, participatorna analiza sadržaja odvija se tokom grupnih diskusija učesnika, tako što oni zajedno sa istraživačem interpretiraju i kritički analiziraju svoje fotografije i narative koji ih prate, nastojeći da izdvoje zajedničke teme, a na taj proces se vremenski nadovezuje analiza transkripata tih diskusija od strane istraživača (Palibroda et al., 2009, str. 55). Po pravilu će to biti kvalitativna analiza sadržaja (premda u određenim situacijama može biti primenjena i kvantitativna) kao metod koji je široko primenljiv na različite tipove podataka, uključujući tekstualne, vizualne i zvučne (Manić, 2017, str. 34).

Podobnost *photovoice* metoda za rad sa mladima u riziku

Tokom poslednjih nekoliko godina uočen je porast broja istraživanja o mladima koja nastoje da mlade uključe u istraživački proces kao aktivne učesnike (Mckee i sar., 2024). Mnoga participatorna akciona istraživanja, uključujući i *photovoice*, sprovode se upravo sa mladim učesnicima (Youth Participatory Action Research - YPAR), koje tretiraju kao ravnopravne saradnike u istraživanju (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.). Ova istraživanja nastoje da analiziraju probleme koji ugrožavaju blagostanje mladih i iznedre rešenja, opskrbljujući istovremeno učesnike znanjima i veštinama potrebnim za napredak i osnaživanje, a svoja polja primene nalaze u oblasti socijalnog rada, javnog zdravlja, obrazovanja, psihologije itd. (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.).

Fleksibilnost i prilagodljivost *photovoice* metoda (Palibroda i sar., 2009, str. 66; Mysyuk, Y., i Huisman, 2020; Anderson i sar., 2023) i njegovo oslanjanje na aktiviranje neverbalnih, emocionalnih, podsvesnih i kreativnih procesa, kako bi se teška iskustva lakše analizirala i podelila sa drugima (Mooney i Bhui, 2023, str. 1), pružaju mogućnost da se o kompleksnim problemima i temama govori kroz slike, na kreativan, neopтереćujući i osnažujući način (videti, na primer: McMahon i Pederson, 2020).

Potvrđeno je da fotografisanje i promišljanje događaja imaju terapeutsko dejstvo tako što doprinose ostvarivanju novih uvida i usvajanju novih perspektiva (Han i Olif-

fe, 2016 prema Mckee i sar., 2024). U tom smislu, pravljenje fotografija pruža mladima mogućnost za nove oblike percepcije svog okruženja i relacionog mišljenja (Powell i Lajevic, 2011 prema Mckee i sar., 2024). Zahvaljujući tome, čini se da mladi prestaju da internalizuju obespravljajuće socio-kulturne uticaje kada počnu da kritički analiziraju svoje okruženje kroz društveno angažovane aktivnosti (Cammarota i Fine, 2010 prema Mckee i sar., 2024; uporediti sa: Freire, 2018), gde spadaju, između ostalog, *photovoice* i druga participatorna akciona istraživanje. Zbog svega navedenog *photovoice* metod se čini naročito podobnim za rad sa mladima.

Naime, ako se imaju u vidu različiti nivoi obrazovanja i pismenosti mladih, kao i vizuelna priroda ovog metoda, koja im omogućava da se izraze neverbalno, postaje jasno zbog čega im *photovoice* pruža više mogućnosti da se uključe u društveno angažovane aktivnosti na kreativniji i za njih prijemčiviji način nego što to čine drugi kvalitativni istraživački metodi poput intervju a ili fokus grupa (Yang i sar., 2020, str. 44). Upravo zato što je bliži kulturi mladih, *photovoice* omogućava da se glas mladih, koji su neretko skrajnuti, marginalizovani i na neki način nevidljivi, čuje i dopre do donosioca odluka i to posredstvom fotografija koje izazivaju mnogo snažnije efekte od reči (Yang i sar., 2020, str. 50).

Photovoice metod najčešće podstiče otvaranje niza međusobno povezanih i isprepletanih tema (Yang i sar., 2020, str. 40), što ga, između ostalog, čini naročito podobnim za istraživanje etiologije prestupništva mladih, budući da je ono uslovljeno velikim brojem faktora rizika i prevencije. Na primer, može se desiti da tokom diskusija o fotografijama koje su učesnici *photovoice* istraživanja napravili u vezi sa jednom temom na površinu isplivaju još neka sa njom povezana pitanja, koja, iako inicijalno nisu bila planirana, mogu biti veoma relevantna.

I podrška zajednice doprinosi tome da se *photovoice* metod sve šire primenjuje u radu sa mladima (McMahon i Pederson, 2020). To se posebno odnosi na mlade koji pripadaju ranjivim i marginalizovanim grupama (Zukin, 2024, str. 13), poput: beskućnika (Bender i sar., 2017 prema McMahon i Pederson, 2020), starosedelaca (Awuh i Loopmans, 2017, str. 90; Anderson i sar., 2023), pripadnika nacionalnih manjina (Duren, 2020, str. 68), imigranata (Streng i sar., 2004), migranata (Roman i sar., 2023), mladih u riziku od zloupotrebe opojnih droga (Helm i sar., 2015, str. 1-26; Tomita, 2015, str. 229), mladih u hraniteljskim porodicama (Hsiao, Chen i Withers, 2020, str. 168-169), mladih prema kojima se primenjuje neka od krivičnih sankcija za maloletnike (Arendt, 2011, str. 265-273; Hsiao, Chen i Withers, 2020, Itzik i Haviv, 2025), mladih u periodu postpenalnog prihvata (Shannon i Hess, 2019, str. 31), mladih koji žive u rizičnom okruženju (Guariso i sar., 2016), mladih koji

su poglođeni posledicama oružanih sukoba ili prirodnih katastrofa (Aman i sar., 2025), kao i drugih mladih osoba u riziku od prestupništva, ali i viktimizacije.

Ovakva raznovrsnost grupa mladih sa kojima se mogu raditi *photovoice* istraživanja govori u prilog tome da i teme kojima se ta istraživanja bave mogu biti veoma raznovrsne. Ipak, kada se 2006. godine *Caroline Wang* osvrnula na 10 *photovoice* projekata usmerenih na uključivanje mladih u rešavanje određenih društvenih problema i iniciranje promena u zajednici, ukazala je na zastupljenost tema poput, prevencije nasilja među mladima (Wang i sar., 2004 prema Ohmer i Owens, 2013: 441), kao i, uopšte, nasilja, rizičnog ponašanja i ugrožavanja blagostanja mladih (Wang, 2006 prema Yang i sar., 2020, str. 44). To je posebno važno sa aspekta prevencije nedozvoljenih ponašanja mladih, bilo da je reč o takozvanim „preddelinkventim“ ispoljavanjima, bilo da su u pitanju ponašanja kojima se krše važeće krivičnopravne ili prekršajnopravne norme.

Inkluzivnost i podrška zajednice svojstvene su *photovoice* metodi, te, u skladu sa tim, u istraživanjima usmerenim na prevenciju nedozvoljenih ponašanja mladih, u određenim situacijama mogu učestvovati i odrasle osobe, kada je reč o „međugeneracijskim društveno angažovanim inicijativama“ (Ohmer i Owens, 2013 str. 411). Ovakva *photovoice* istraživanja, koja spajaju mlade i odrasle učesnike, našla su svoju primenu i u kontekstu istraživanja različitih problema u pojedinim lokalnim zajednicama, uključujući upravo i nasilje među mladima i njegovo sprečavanje (Wang i sar., 2004, str. 912). To je posebno važno ako se ima u vidu da saradnja i izgradnja odnosa poverenja između mladih i starijih članova zajednica u riziku mogu doprijeti rešavanju problema poput nasilja i kriminaliteta (Ohmer, 2020).

Primena photovoice metoda u prevenciji prestupništva mladih - primeri dobre prakse

Za potrebe ovog rada predstavljena su dva *photovoice* istraživanja sprovedena u inostranstvu, koja bi se mogla smatrati primerima dobre prakse primene ovog metoda u radu sa mladima u riziku. Prvo ima za cilj da ilustruje primenu *photovoice* metoda u svrhu osmišljavanja programa prevencije zloupotrebe opojnih droga, što znači da se odnosi na mlade koji još uvek nisu došli u sukob sa zakonom nego su samo u riziku od ispoljavanja prestupničkog ponašanja,. Drugo predstavljeno istraživanje odnosi se na mlade koji su već bili u sukobu sa zakonom, a koji pri tome imaju i iskustvo traume. Na taj način nastoji se ukazati na mogućnosti primene *photovoice* metoda kako sa potencijalnim tako i sa već sankcionisanim maloletnim prestupnicima, odnosno na njegove domašaje kako u domenu prevencije primarnog prestupništva mladih, tako i u sferi suzbijanja recidivizma.

*Photovoice i prevencija zloupotrebe opojnih droga od strane mladih
u ruralnoj zajednici na Havajima*

Jedan od primera primene *photovoice* metoda u radu sa mladima u riziku predstavljen je u koautorskom radu Helm i saradnika iz 2015. godine, koji se bavi implementacijom ovog oblika participatornih akcionih istraživanja u prevenciji zloupotrebe opojnih droga od strane mladih u ruralnim zajednicama na Havajima, što je, zajedno sa zloupotrebom alkohola, identifikovano kao ozbiljan zdravstveni problem te populacije (Helm i sar., 2015, str. 1-2). Kako obrazlažu Helm saradnici (2015), razlog za odabir *photovoice* metoda u ovom slučaju, proizlazi iz činjenice da participatorna akciona istraživanja, u koja on spada, prepoznaju i uvažavaju probleme deprivilegovanih grupa, poput, na primer starosjedelaca u ruralnim zajednicama, uviđajući uslovljenost njihovog zdravlja aktuelnim socijalnim politikama, na čije kreiranje oni po pravilu nemaju dovoljno uticaja. Ovakva istraživanja su se i razvila iz nastojanja da se promeni svest pripadnika marginalizovanih i ranjivih grupa u pravcu uviđanja sopstvenog položaja i zalaganja za njegovu promenu kroz obrazovanje i kritičko sagledavanje stvarnosti (Helm i sar., 2015; Freire, 2018). Na ovom mestu treba se podsetiti da je i prvo *photovoice* istraživanje, koje su sprovele Wang i Burris bilo posvećeno upravo zdravlju žena u ruralnoj Kini (Wang i Burris, 1994).

Iako je zloupotreba opojnih droga od strane mladih u ruralnim zajednicama na Havajima odavno bila prepoznata kao problem, nije bilo na rezultatima naučnih istraživanja zasnovanih preventivnih programa, koji bi uvažavali duboko ukorenjene kulturne obrasce ovakvih zajednica (Helm i sar., 2015). Preventivni programi koji počivaju na duboko usađenim kulturnim obrascima svoje intervencije zasnivaju na ključnim kulturološkim elementima pojedinih zajednica, nasuprot preventivnim programima koji su preuzeti iz drugačijih kulturnih sredina uz minimalna i površna prilagođavanja (Helm i sar., 2015). To je značajno ako se ima u vidu da je potvrđeno da su intervencije utemeljene na kulturološkim osobenostima havajskih zajednica sa stanovišta lokalnog stanovništva mnogo prihvatljivije, prijemčivnije i delotvornije od programa preuzetih iz drugih okruženja (Helm i sar., 2015).

Cilj ovog istraživanja bio je da se razviju osnove za delotvoran program prevencije zloupotrebe opojnih droga, koji bi bio zasnovan na autentičnim havajskim kulturnim vrednostima, verovanjima i praksama. U njemu je učestvovalo ukupno 10 mladih (6 devojčica i 4 dečaka) iz ruralnih oblasti Havaja uzrasta između 12 i 18 godina, a oni su su, nakon osnovne obuke o osnovama etike i tehnike fotografisanja digitalnim aparatima, fotografisali različite prizore iz svog okruženja i kritički diskutovali o njima na fokus grupama (Helm i sar., 2015, str. 5) uz primenu tehnike SHOWED (akronim od See, Happening, Our, Why, Empower i Do) (više o tome

videti u: Wang i Burris, 1997; Shimshock, 2008, str. 35; Palibroda i sar., 2009, str. 56; Anderson i sar., 2023).

Samo je prva tema za fotografisanje bila zadata od strane istraživača, i fotografije napravljene na tu temu nisu predstavljene javnosti, jer je služila samo kao inspiracija, dok su ostale teme formulisali sami učesnici tokom grupnih diskusija (Helm i sar., 2015, str. 6). Prva tema za fotografisanje obuhvatila je havajske vrednosti, uverenja, prakse i načine sticanja znanja koji bi se uključili u preventivne programe, druga se odnosila na sve ono što ne podržava havajsku kulturu, treća se ticala razgovora sa starijima o tradicionalnim havajskim vrednostima, četvrta se bavila resursima havajske zajednice koji spajaju prošlost, sadašnjost i budućnost, peta je bila vezana za rešavanje porodičnih konflikata u skladu sa havajskim običajima, šesta se bazirala na osmišljavanju tradicionalnog havajskog modela prevencije zloupotrebe droga, dok je sedma u tom kontekstu razmatrala značenje pojma duhovne snage (Helm i sar., 2015, str. 6-12).

Kada je reč o analizi podataka, treba istaći da su analizi sadržaja podvrgnuti transkripti grupnih diskusija, ali i popunjeni upitnici u kojima su ispitanici odgovarali na pitanja primenom tehnike SHOWED – Šta vidimo na ovoj fotografiji? Šta se ovde zapravo dešava? Kakav to značaj ima za nas? Zašto se to dešava? Kako nas to osnažuje? Šta možemo da uradimo u vezi sa tim? (Helm i sar., 2015, str. 6 i 15)

Fotografije koje su napravili učesnici predstavljene su javnosti na proslavi za oko 75 zvanica – članova njihovih porodica, prijatelja, ali i predstavnika različitih privatnih udruženja i javnih institucija, koji su pozvani u svojstvu donosilaca odluka sa ovlašćenjima da promovišu pomenuti program (Helm i sar., 2015, str. 6). Analize su pokazale da je zajednica videla mlade koji su učestvovali u ovom istraživanju kao lidere i uzore, a oni sami su potvrdili da mladi iz ruralnih zajednica žele da se njihov glas čuje i donese pozitivne promene, pre svega tako što će inicirati da tradicionalne havajske vrednosti počnu da prožimaju sve aktivnosti u zajednici (Helm i sar., 2015, str. 12). Učesnici su videli fotografisanje kao koristan alat za podsticanje kritičkog mišljenja, dijaloga i pisanja, a do sličnih zaključaka došlo se i u istraživanjima posvećenim programima prevencije zloupotrebe opojnih droga od strane mladih američkih starosedelaca zasnovanim na duhovnosti, pričanju priča, poštovanju, generacijskim ulogama, jeziku i njihovom viđenju doma (Helm i sar., 2015, str. 12).

Photovoice i prevencija recidivizma kroz program restorativne pravde za mlade prestupnike sa iskustvom traume

Photovoice istraživanje, čiji su rezultati objavljeni 2020 godine u koautorskom radu McMahan i Pederson (McMahan i Pederson, 2020) bilo je usmereno na analizu uspešnosti programa restorativne pravde prilagođenog mladima sa iskustvom trau-

me, koji se 14 nedelja primenjivao na Floridi prema mladima u sistemu maloletničkog krivičnog pravosuđa uzrasta od 11 do 18 godina, sa ciljem da se smanji rizik od njihovog vraćanja delinkventnom ponašanju kao i da se doprinese poboljšanju blagostanja na individualnom i kolektivnom nivou (McMahon i Pederson, 2020).

Učesnici su koristili mobilne telefone kako bi fotografisali sve ono što oslikava pomenuti program, a kroz fokus grupe i pisanje tekstova, opisivali su kako im je program pomogao da razviju empatiju, steknu samopouzdanje, razreše interpersonalne konflikte i ojačaju veze sa bližnjima (McMahon i Pederson, 2020). Programi postupanja sa mladima koji su doživeli traumu polaze od toga da mladi mogu pribegavati nedozvoljenim ponašanjima upravo u situacijama kada se osećaju ugroženo, te akcenat stavljaju na sistem podrške, boravak u bezbednom okruženju, ali i na jačanje njihove samostalnosti i potencijala (Griffin, Germain, i Wilkerson, 2012 prema McMahon i Pederson, 2020). Opravdanost ovakvog pristupa radu sa mladima u riziku od recidivizma proizlazi iz stanovišta da su mladi koji su u detinjstvu bili žrtve zlostavljanja skloniji delinkventnom ponašanju (Day et al., 2013 prema McMahon i Pederson, 2020), što se posebno vezuje za žrtve porodičnog nasilja (Mirić, 2020, str. 23), te da bi se prevencijom njihove ponovne viktimizacije, a samim tim i traumatizacije moglo sprečiti i njihovo vraćanje prestupništvu (McMahon i Pederson, 2020).

Pomenuti program imao je više komponenti, u koje spadaju: obavljanje društveno korisnog rada od strane maloletnika, razvijanje nenasilne komunikacije, kao i učestvovanje u restorativnim okupljanjima kojima su mahom prisustvovali članovi njihovih porodica (*restorative justice conferences*) (više o tome: Ćopić, 2015, str. 110-129), kako bi se maloletnici podstakli na preduzimanje koraka neophodnih za nadoknadu pričinjene štete i ohrabрили da ponovo izgrade narušene odnose (McMahon i Pederson, 2020).

Maloletnici su pravili fotografije (ukupno 51) koje su ilustrovale kakvi su oni bili pre programa, kako je program uticao na njih lično i na njihove odnose sa drugima i analizirali ih na zajedničkim diskusijama (McMahon i Pederson, 2020), koje su se odvijale u formi restorativnih krugova (više o tome: Ćopić i Nikolić-Ristanović, 2016, str. 37-39) koji su i inače primenjivani u ovom programu (uporediti sa: Ćopić, 2015, str. 211). Učesnici i istraživač zajednički su definisali teme i propratne tekstove za svaku od fotografija, a transkripti sa grupnih diskusija, zajedno sa odabranim fotografijama i tekstovima učesnika kodirani su u softveru NVivo 12 (McMahon i Pederson, 2020), koji se koristi za kvalitativnu analizu sadržaja (Manić, 2017, str. 255).

Ovo istraživanje ukazalo je na niz prednosti diverzionih programa zasnovanih na idejama restorativne pravde, kako za maloletnike tako i za odrasle (članove njihovih porodica, ali i druge), pre svega u smislu buđenja empatije, jačanja sposobnosti za

rešavanje konflikata, prevazilaženja prepreka u obrazovanju, razvoja samokontrole u konfliktnim situacijama, izražavanja sopstvenih osećanja, komunikacije sa drugima, uviđanja sopstvene vrednosti i izgradnje samopouzdanja itd. (McMahon i Pederson, 2020).

Uprkos nabrojanim prednostima, kao jedno od ograničenja ovog istraživanja autori su istakli odsustvo izlozbe fotografija maloletnika na kraju projekta, što bi, kao što je već istaknuto u delu rada posvećenom karakteristikama *photovoice* imetoda, trebalo da bude njegov završni korak (McMahon i Pederson, 2020). Kako autori navode, čini se da je na taj način učesnicima uskraćena mogućnost da svoje fotografije podele sa zajednicom i ostvare komunikaciju sa donosiocima odluka (McMahon i Pederson, 2020).

Zaključak

Prevencija nedozvoljenih ponašanja mladih zahteva multisektorski pristup i ispunjenost preduslova u oblastima kao što su: socijalna politika, zakonodavstvo, obrazovanje i pravosuđe, što se postiže, između ostalog, kroz edukaciju svih subjekata koji treba da prepoznaju taj problem u porodici, školi i društvu, odnosno da na njega adekvatno reaguju (Macanović i Pajić, 2022, str. 150). Imajući u vidu sve prethodno analizirane prednosti primene *photovoice* metoda u odnosu na mlade u riziku, uz svest o određenim ograničenjima koja ga mogu pratiti, čini se da bi trebalo razmotriti mogućnosti njegove šire implementacije od strane subjekata koji treba da uoče nepravilnosti u ponašanju mladih, odnosno da na njih reaguju. U skladu sa tim, može se zaključiti da bi edukaciju praktičara koji se do sada nisu susreli sa ovim pristupom, a koji rade sa mladima u vaspitno-obrazovnim ustanovama, ustanovama socijalne zaštite, sistemu izvršenja krivičnih sankcija i civilnom sektoru, trebalo obogatiti znanjem o participatornim akcionim istraživanjima, a posebno o *photovoice* metodi.

Šira primena *photovoice* istraživanja sa decom i mladima, po uzoru na primere iz inostranstva predstavljene u ovom radu, moglo bi doprineti da se stvarnost mladih u riziku sagleda iz njihovog ugla. Na taj način bi se omogućilo da relevantni akteri steknu neposredan i autentičan uvid u njihove probleme, izazove i potrebe, kako bi mogli da blagovremeno i adekvatno reaguju i spreče ponašanja koja bi se mogla okarakterisati kao društveno neprihvatljiva – preddelinkventna ili delinkventna. Istovremeno, učestvovanjem u ovakvoj vrsti istraživanja, koja spajaju nauku i aktivizam, mladi se ohrabruju da kritički sagledavaju i sa svojim vršnjacima i širom zajednicom dele svoja iskustva, ukazujući na određene poteškoće i nepravilnosti, ali i pozitivne aspekte svoje svakodnevice. Na taj način, mladi se podstiču da preuzimaju

odgovornu i aktivnu ulogu u zajednici i da iniciraju pozitivne društvene promene, u skladu sa svojim mogućnostima. U slučaju mladih u riziku, to bi bilo, na primer, ukazivanje na određene probleme u zajednici, koji mogu delovati kao potencijalno kriminogeni faktori, ali i osvetljavanje protektivnih faktora, i to putem fotografija, kao autentičnih svedočanstava o njihovoj realnosti, viđenoj kroz njihove objektivne.

Istovremeno, primena *photovoice* metoda sa mladima zahteva dodatnu dozu opreza, koja prevazilazi onu koja se očekuje u slučaju rada sa odraslim učesnicima. To se pre svega odnosi na preduzimanje mera neophodnih za očuvanje njihove bezbednosti prilikom fotografisanja sopstvenog okruženja, ali i na zaštitu njihove i privatnosti njima bliskih lica, u slučaju da se nalaze na fotografijama. U tom smislu, posebnu pažnju treba posvetiti edukaciji mladih koji učestvuju u istraživanju ne samo o karakteristikama i procedurama svojstvenim *photovoice* metodu, već i o osnovama bezbednog i u etičkom smislu korektnog fotografisanja. To se odnosi pre svega na dobijanje saglasnosti fotografisanih lica sa time da budu fotografisana, kao i da njihov lik bude prikazan na izložbi fotografija ili drugim štampanim ili elektronskim materijalima, kao i saglasnosti roditelja u slučaju da su na fotografijama maloletna deca (Palibroda i sar., 2009, str. 49 i 51).

Osim toga, sa naročitim oprezom treba prići fotografijama koje prikazuju osetljive teme poput fotografija dece, nezakonitih aktivnosti, fotografija na kojima je na neki način ugroženo lično dostojanstvo subjekta ili su oni prikazani u negativnom kontekstu (Palibroda i sar., 2009, str. 34). Konačno, važno je posvetiti pažnju i osećanjima učesnika budući da fotografisanje i razgovor o osetljivim temama kod njih mogu izazvati stres ili druge negativne emocionalne reakcije (Palibroda i sar., 2009, str. 34), što naročito dolazi do izražaja kod veoma mladih osoba.

Reference

- Aman, N., Coultas, C., Murdoch, J. and Harding, S. (2025) 'Photovoice and health inequalities among young people in the MENA region: Scoping review', *International Journal for Equity in Health*, 24:176. <https://doi.org/10.1186/s12939-025-02527-x>
- Anderson, K., Elder-Robinson, E., Howard, K. and Garvey, G. (2023) 'A Systematic Methods Review of Photovoice Research with Indigenous Young People', *International Journal of Qualitative Methods*, 22. <https://doi.org/10.1177/16094069231172076>
- Arendt, J. (2011) '[In]Subordination: Inmate Photography and Narrative Elicitation in a Youth Incarceration Facility', *Cultural Studies-Critical Methodologies*, 11(3), 265-273. <https://doi.org/10.1177/1532708611409543>
- Awuh, H.E. and Loopmans, M. (2017) 'Initiating critical reflection to counter social problems: Applying photovoice in the Baka community of the Dja Reserve, Cameroon', in: Asikainen, S., Brites, C., Plebańczyk, K., Rogač Mijatović, Lj. and Soini, K. (eds.) *Culture in sustainability: towards a transdisciplinary approach*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Department of Social Sciences and Philosophy
- Baker, T. and Wang, C. (2006) 'Photovoice: Use of a participatory action research method to explore the chronic pain experience in older adults', *Qualitative Health Research*, 16, 1405–1413. <https://doi.org/10.1177/1049732306294118>
- Barnert, E., Perry, R., Azzi, V.F., Shetgiri, R., Ryan, G., Dudovitz, R., Zima, B. and Chung, P.J. (2015) 'Incarcerated Youths' Perspectives on Protective Factors and Risk Factors for Juvenile Offending: A Qualitative Analysis', *American Journal of Public Health*, 105, 1365-1371, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302228>
- Batrićević, A. (2021) 'Photovoice i (re)socijalizacija prestupnika', *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 40(2-3), 21-40. <https://doi.org/10.47152/ziksi20212302>
- Bender, K. et al. (2017) 'Asking for Change: Feasibility, acceptability, and preliminary outcomes of a manualized photovoice intervention with youth experiencing homelessness', *Children and Youth Services Review*, 81, 379-389. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.08.028>
- Buck, G., Ryan, K. and Ryan, N. (2023) 'Practicing lived experience leadership with love: Photovoice reflections of a community-led crime prevention project', *The British Journal of Social Work*, 53(2), 1117–1141. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac174>
- Budig, K. et al. (2018) 'Photovoice and empowerment: evaluating the transformative potential of a participatory action research project', *BMC Public Health* 18, 432. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5335-7>

- Burt, S. A. (2022) 'The genetic, environmental, and cultural forces influencing youth antisocial behavior are tightly intertwined', *Annual review of clinical psychology*, 18(1), 155-178. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-072220-015507>
- Cammarota, J. and Fine, M. (2010) *Revolutionizing education: Youth participatory action research in motion*. Routledge.
- Chevalier, J. M. and Buckles, D. J. (2019) *Participatory action research: Theory and methods for engaged inquiry*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351033268>
- Conde, P. et al. (2024) 'Photovoice versus focus groups: a comparative study of qualitative health research techniques', *Gaceta Sanitaria*, 38, 102423. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2024.102423>
- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S. i Nikolić-Ristanović, V. (2016) *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Dovijanić, S. i Maljković, M. (2024) 'Etiologija trajnog i adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja', u: Kovačević, M., Ćopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 143-165.
- Duren, R.A. (2020) *Do You Hear Us? Amplifying Alternative Pathways for High School Pushouts Through Youth Participatory Action Research*. Educational Leadership and Policy Studies: Doctoral Research Projects. University of Denver. Dostupno na: https://digitalcommons.du.edu/elps_doctoral/13 (Pristupljeno: 4. jul 2025).
- Dustman, P. A. and Kulis, S. (2013) 'Reaching an invisible Native population. Implementing a culturally adapted curriculum in urban schools'. In: Okamoto, SK., (ed.), *Innovations in Prevention Interventions with Indigenous Youth and Families*; San Francisco: Society for Prevention Research.
- Đurić, S. (2007) *Fokus-grupni intervju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurić, S. i Paraušić Marinković, A. (2025) 'Photovoice, slike i reči u socijalnom kontekstu', *Sociologija*, 67(1), 71-88. <https://doi.org/10.2298/SOC2501071D>
- Freire, P. (2018) *Pedagogija obespravljenih*. Beograd: Eduka.
- Griffin, G., Germain, E.J. and Wilkerson, R.G. (2012) 'Using a trauma-informed approach in juvenile justice institutions', *Journal of Child Adolescent Trauma*, 5, 271-283. <https://doi.org/10.1080/19361521.2012.697100>

- Guariso, G. *et al.* (2016) 'Photovoice as a Research-Intervention Tool for Youth Neighborhood Activism in Societally Vulnerable Contexts', *Global Journal of Community Psychology*, 7(3). <https://doi.org/10.7728/0703201602>
- Han, C.S. and Oliffe, J.L. (2016) 'Photovoice in mental illness research: A review and recommendations', *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 20(2), 110–126. <https://doi.org/10.1177/1363459314567790>
- Helm, S. *et al.* (2015) 'Using photovoice with youth to develop a drug prevention program in a rural Hawaiian community', *American Indian and Alaska Native Mental Health Research*, 22(1), 1–26. <https://doi.org/10.5820/aian.2201.2015.1>
- Herman, B. (2024) 'Prevencija kriminaliteta dece i mladih kroz jačanje kapaciteta lokalne zajednice', u: Kovačević, M., Čopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 85-101.
- Hrnčić, J. (2011) *Depresija i delinkvencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Hsiao, V., Chen, S. and Withers, M. (2020) 'Keeping at-risk youth at the center: lessons learned from a community-based participatory research Photovoice project in Taiwan', *Journal of Health and Caring Sciences*, 2(2), 167-179. <https://doi.org/10.37719/jhcs.2020.v2i2.rna003>
- Ignjatović, Đ. (2015) 'Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme', u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja 19-37.
- Itzik, L. and Haviv, N. (2025) Rehabilitating Beyond Walls: The Role of Informal Spaces in Formal Programs among Young Rehabilitators. *Youth and Society (online first)* <https://doi.org/10.1177/0044118X251349558>
- Jugović, A. (2004) 'Rizična ponašanja omladine u Srbiji', u: Nikolić, M. i Mihailović, S. (ur.) *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa, 177-204.
- Jugović, A. (2007) 'Tipologije društvenih devijacija u domaćoj teorijskoj misli', *Sociologija*, 49(1), 17-30. <https://doi.org/10.2298/soc0701017j>
- Jugović, A. and Bogetić, D. (2024) 'Značaj medija u društvenom reagovanju na maloletničku delinkvenciju', u: Kovačević, M., Čopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 67-83.
- Konstantinović-Vilić, S. (1981) 'Maloletnička delinkvencija u krivičnom pravu', *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 20(21), 285-302.

- Lawson, H. A. *et al.* (2015) *Participatory Action Research*. Oxford University Press.
- Liebenberg, L. (2022) 'Photovoice and Being Intentional About Empowerment', *Health Promotion Practice*, 23(2), 267–273. <https://doi.org/10.1177/15248399211062902>
- Lorenz, L. S. (2010) 'Visual metaphors of living with brain injury: exploring and communicating lived experience with an invisible injury', *Visual Studies*, 25(3), 210-223. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2010.523273>
- Macanović, N., Grbić Pavlović, N. i Kuprešanin, J. (2016) *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Macanović, N. i Pajić, M. (2022) 'Odnos maloljetnih prestupnika prema počinjenom krivičnom djelu', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 60(2), 149-165. <https://doi.org/10.47152/rkkp.60.2.7>
- Macanović, N. i Radonjić, M. (2024) *Inicijacije mladih u svijet kriminala*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Macdonald, D., Dew, A., Fisher, K. and Boydell, K. (2022) 'Self-Portraits for Social Change: Audience Response to a Photovoice Exhibition by Women with Disability', *The Qualitative Report*, 27(4), 1011-1039. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5154>
- Manić, Ž. (2017) *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Marić, M. (2011) Problematično ponašanje dece i adolescenata - pojam, učestalost, poreklo i prevencija. *Norma*, 16(2), 175-183.
- Marshall, C. and Rossman, G. B. (2011) *Designing qualitative research*. (5th ed.). Sage.
- McCutcheon, G. and Jung, B. (1990) 'Alternative perspectives on action research', *Theory into Practice*, 29(3), 144-151. <https://doi.org/10.1080/00405849009543447>
- Mckee, S. *et al.* (2024) "Pictures helped me understand it in a way words couldn't": Youth reflections participating in a youth-led photovoice study', *PLoS ONE*, 19(9): e0308165. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0308165>
- McMahon, S.M. and Pederson, S. (2020) "Love and compassion not found Elsewhere": A Photovoice exploration of restorative justice and nonviolent communication in a community-based juvenile justice diversion program', *Children and Youth Services Review*, 117(1), 105306. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105306>
- Milosavljević, M. and Jugović, A. (2008) 'Socijalna isključenost i društvene devijacije mladih', u: Matejić-Đuričić, Z. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu*

- obrazovanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD), 25-50.
- Mirić, F. (2020) 'Kriminološki osvrt na porodicu kao faktor maloletničke delinkvencije', *Porodica i savremeno društvo - izazovi i perspektive*, 05. i 06.06.2020. Banja Luka: Centar modernih znanja, 20-29.
- Mooney, R. and Bhui, K. (2023). Analysing multimodal data that have been collected using photovoice as a research method. *BMJ open*, 13(4), e068289. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-068289>
- Mulvey, E. P. (2011) *Highlights from pathways to desistance: A longitudinal study of serious adolescent offenders (NCJ 230971)*. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/230971.pdf> (Pristupljeno: 1. jul 2025).
- Mysyuk, Y. and Huisman, M. (2020) 'Photovoice method with older persons: a review', *Ageing and Society*, 40(8), 1759-1787. <https://doi.org/10.1017/S0144686X19000242>
- Nikolić-Ristanović, V. (2012) Kriminalitet maloletnika ili maloletnička delinkvencija: pojmovno određenje i njegov značaj. *Revija za kriminologiju i krivično parvo*, 50(1-2), 183-188.
- Nikolić, Z. (2012) 'Uzroci maloletničkog prestupništva', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 50(3), 75-85.
- Ohmer, M. and Owens, J. (2013) 'Using Photovoice to Empower Youth and Adults to Prevent Crime', *Journal of Community Practice*, 21(4), 410-433. <https://doi.org/10.1080/10705422.2013.842196>
- Ohmer, M. (2020) 'Youth-Adult Partnerships to Prevent Violence', *Journal of Inter-generational Relationships*, 20(1), 105–126. <https://doi.org/10.1080/15350770.2020.1808555>
- Palibroda, B., Krieg, B., Murdock, L. and Havelock, J. (2009) *A Practical Guide to Photovoice: Sharing Pictures, Telling Stories and Changing Communities*. Winnipeg, Manitoba: The Prairie Women's Health Centre of Excellence
- Petković, S. (2014) 'O osobenostima antropološkog pristupa adolescenciji', *Antropologija*, 14(3), 93-118.
- Petrović, D. (2008) 'Akciono istraživanje – neka teorijska i praktična pitanja', u: Stojnov, D. (ur.) *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Zepter Bookworld, 237-275.
- Powell, K. i Lajevic, L. (2011) 'Emergent places in preservice art teaching: Lived curriculum, relationality, and embodied knowledge', *Studies in Art Education*, 53(1), 35–52. <https://doi.org/10.1080/00393541.2011.11518851>

- Radulović, D. (2014) *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Roman, M. *et al.* (2023) '“A Picture Is Worth a Thousand Words”: Youth Migration Narratives in a Photovoice', *Societies*, 13(9), 198.
<https://doi.org/10.3390/soc13090198>
- Shannon, C.R. and Hess, S.R. (2019) 'Out but in: Exploring juvenile reentry through Photovoice', *International Journal of School and Educational Psychology*, 7(1), 28-41. <https://doi.org/10.1080/21683603.2017.1356774>
- Shimshock, K. (2008) Photovoice Project Organizer and Facilitator Manual. Michigan: University of Michigan, School of Social Work Good Neighborhoods Technical Assistance Center (TAC), Dostupno na: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/108548/PhotovoiceManualREVISED.pdf?sequence=1> (Pristupljeno: 7. jul 2025).
- Stevanović, I. (2020) *Izazovi u postpenalnom prihvatu maloletnih učinilaca krivičnih dela u Srbiji (norme, praksa i mere unapređenja)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Streng, J.M. *et al.* (2004) 'Realidad Latina: Latino adolescents, their school, and a university use photovoice to examine and address the influence of immigration', *Journal of Interprofessional Care*, 18(4), 403–415. <https://doi.org/10.1080/13561820400011701>
- Špadijer-Džinić, J. (1988) *Socijalna patologija – sociologija devijantnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tomita, (2015) 'What's working/what needs working on. Art and culture against drugs through photovoice', *Scientific Annals of “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi. (New Series) Sociology and Social Work Section*, 8(1), 225-233.
- Yang, Y. *et al.* (2020) 'Photovoice and Youth on Violence and Related Topics: A Systematic Review', *Florida Public Health Review*, 17, 44-59.
- United Nations (1990) United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines (A/RES/45/112). Dostupno na: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Riyadh-guidelines.docx> (Pristupljeno: 30. jun 2025).
- Wang, C. and Burris, M. A. (1994) 'Empowerment through photo novella: portraits of participation', *Health education quarterly*, 21(2), 171-186.
<https://doi.org/10.1177/109019819402100204>
- Wang, C. and Burris, M. A. (1997) 'Photovoice: concept, methodology, and use for participatory needs assessment', *Health education & Behavior*, 24(3), 369-387.
<https://doi.org/10.1177/109019819702400309>

- Wang, C. *et al.* (2004) 'Flint Photovoice: Community building among youths, adults, and policymakers', *American Journal of Public Health*, 94(6), 911–913. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.6.911>
- Wang, C. and Pies, C. (2004) 'Family, Maternal, and Child Health Through Photovoice', *Maternal and Child Health Journal*, 8(2), 95-102 <https://doi.org/10.1023/b:maci.0000025732.32293.4f>
- Wang, C. (2006) 'Youth Participation in Photovoice as a Strategy for Community Change', *Journal of Community Practice*, 14(1-2), 147-161. https://doi.org/10.1300/J125v14n01_09
- Wang, C. (2022) 'The Tai Qi of Photovoice', *Health Promotion Practice*, 23(2), 205-210, <https://doi.org/10.1177/15248399211069905>
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/05.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* (1990), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.
- Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama* (2013), Službeni glasnik RS, br. 45/13.
- Zukin, J. (2024) *Use of photovoice with marginalized youth: a systematic review*, a clinical dissertation proposal submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Psychology. Pepperdine University Graduate School of Education and Psychology.

Prevention of delinquency by children and young people through the application of *photovoice* methods: opportunities, challenges and examples of good practice

Ana Batrićević^a

Adequate and effective mechanisms of prevention and reaction to socially unacceptable behaviour of youth cannot be designed without correct and comprehensive understanding of its etiology. At the same time, it can be noticed that traditional research methods such as survey and interview do not provide a sufficiently profound insight into this phenomenon, primarily because juveniles at risk often find it very difficult to verbalise their ideas and feelings and share them with the researchers either in oral or in written form. For that reason, efforts are being made to perceive their reality through research methods that rely on visual communication, one of which is photovoice. Having that in mind, after a brief review of the definition and etiology of socially unacceptable behaviour of young persons, the author analyses basic characteristics of photovoice method as a form of participatory action research, and highlights the reasons that justify its application in the work with young persons at risk of deviant and delinquent behaviour. Finally, the author presents examples of good practice related to the application of photovoice method in the context of prevention of both – primary delinquency as well as recidivism of young persons and discusses the possibilities for its broader implementation with at-risk youth.

KEYWORDS: photovoice, at-risk youth, children, adolescents, participatory action research.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

---

^a Scientific advisor, Institute for Criminological and Sociological Research.